

KUNCŲ PARAPIJA 1569 M. BAŽNYTINĖS VIZITACIJOS DUOMENIMIS

Darius Barasa

ABSTRACT

The article discusses the data provided by visitation of 1569 of the parish of Kuncai in the Curonian Spit in the context of all the visited parishes in Semba diocese. An attempt is made to review the scale of the rooting of confessional norms in daily life, the quality of clergymen's education, the level of parishioner indoctrination, the material situation of the parish, etc. The visitation acts are examined through the prism of the aspect of confessionalization, and the characteristics of the process are identified: the priests' personalities and performance are studied, as well as their control of the subordinates on the basis of the confession, the collaboration of the secular and church authorities, etc.

KEY WORDS: church visitation, the Curonian Spit, Kuncai, confessionalization.

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariami Kuršių nerijos Kuncų parapijos 1569 m. vizitacijos teikiami duomenys visų tuo metu vizituotų Sembos vyskupijos parapijų kontekste. Mėginama apžvelgti konfesinių normų įsitvirtinimo kasdienybėje mastą, bažnyčios tarnų išsilavinimo kokybę, parapijiečių indoktrinacijos lygį, parapijos materialinę padėtį ir kt. Į vizitacijos aktus norima pažvelgti per konfesionalizacijos koncepcijos aspektą, išvelgti šio proceso bruožus: kunigų asmens ir tarnybos ištyrimą, konfesijos pagrindu vykdytą pavaldinių kontrolę, pasaulietinių ir dvasinių valdžios institucijų bendradarbiavimą ir kt.

Pagrindiniai žodžiai: bažnyčių vizitacija, Kuršių nerija, Kuncai, konfesionalizacija.

Darius Barasa, Klaipėdos universiteto

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva

El. paštas: darius.barasa@gmail.com

Įvadas

Paprastoje, niekuo ypatingu neišsiskiriančioje, netgi, sakytume, nuobodžiai skambančioje straipsnio antraštėje visgi galima rasti užkoduotus tris svarbius dalykus. Pirma, bažnytinės vizitacijos yra bene labiausiai ankstyvųjų naujųjų laikų istorijos tyrinėtojų pageidaujamas istorijos šaltinių tipas. Užuoat lyg mozaiką iš paskirų nuotrupų dėliojus, vizitacijų dokumentai tyrėjui pateikia konkretaus laikotarpio vietovės ar regiono įvairiapusį vaizdą. Neabejotinai tai galima prilyginti skerspjūviui, atodangai, kuri atskleidžia ne vien konfesinio-religinio, tačiau ir socialinio-ekonominio gyvenimo aspektus, politinio administravimo struktūros, krašto apgyvendinimo raidos tendencijas ir kt. Dėl to sunku neįvertinti vizitacijų dokumentų svarbos ir reikšmės. Antra, 1569 m. vizitacija yra pirmasis žinomas nuoseklus ir platus naratyvas apie Kuršių neriją ar jos dalį. Prieškario vokiečių tyrinėtojai¹ mini ir cituoja ankstesnių metų šaltinius (pvz., Rasytės (1470 m.), Karvaičių (1509 m.), Naglių (1486 m.) smuklių privilegijų tekstus, Klaipėdos (1562 m.) ir Žioių (vok. *Scha-*

¹ BEZZENBERGER, A. *Kurische Nehrung und ihre Bewohner*. Stuttgart, 1889; MAGER, F. *Die Landschaftsentwicklung der Kurischen Nehrung*. Königsberg, 1938; FORSTREUTER, K. *Wirkungen des Preussenlandes*. Köln-Berlin, 1981.

aken) (1532 m.) valsčių inventorių bei apyskaitų knygas ir kt.), tačiau nuoseklumu, visapusiškos informacijos gausa jie negali prilygti 1569 m. vizitacijos dokumentui. Neatsitiktinai nuo šios vizitacijos prasideda nuoseklesnis Kuršių nerijos gyvenviečių raidos naratyvas, o 1569 m. vizitacijos aktas ne veltui užima pirmas pozicijas Kuršių nerijos istorijos tyrinėjimų bibliografijose. Ir trečia (nors tai galėtų pasirodyti mažiausiai reikšminga, veikiau kaip įdomi aplinkybė) 1569 m. vizitacija laikytina pirma arčiausiai prie Klaipėdos valsčiaus XVI a. priartėjusia vizitacija, kurios ataskaita išliko ir buvo ištaisai publikuota. Beje, turima žinių ir apie ankstesnes greta Klaipėdos valsčiaus vykusias vizitacijas, būtent 1541 m. Kuršių nerijos pietinėje dalyje² ir 1547 m. Kaukėnų ir Tilžės parapijose³, tačiau iš jų išliko vos kelios turinio nuotrupos ir pats faktas apie jų vykdymą.

Kuršių nerijos istoriografiją išmanančiam gali kilti pagrįstas klausimas, ar verta ir reikia šiaandien vėl akcentuoti ir iš naujo aptarinėti 1569 m. Kuncų parapijos vizitaciją, nes ji jau nuo XIX a. pabaigos buvo įtraukta į mokslinę apyvartą ir beveik ištaisomis pastraipomis cituota⁴. Tad ką naujo apie ją galima pasakyti arba kokios naujos informacijos įmanoma iš jos išgauti? Atsakymas būtų paprastas: atsiskleidęs platesnis kontekstas sudarė galimybes naujoms interpretacijoms. Visų pirma reikia paminėti, kad 2001 m. bendradarbiaujant vokiečių ir lenkų istorikams buvo publikuoti 1569 m. Sembos vyskupijos 18-oje parapijų, tarp jų ir Kuncų, vykusią vizitacijų aktai⁵. Anksčiau godžiai gaudžius kiekvieną A. Bezenbergerio ar Fr. Magerio iš Karaliaučiaus valstybinio archyvo vizitacijų rankraščių perteiktą faktą, šiandien atsirado galimybė rankose laikyti ne tik vientisą Kuncų, bet ir kitų 17-os parapijų vizitacijų aktus. O tai, suprantama, sudaro galimybę lyginti, ar buvo ir kuo išskirtinė buvo Kuršių nerijos parapija, kaip ji atrodė kaimyninių parapijų kontekste.

Antra, turėdami visą parapijos vizitacijos dokumento tekstą, o ne vien išbarstytus fragmentus, galime matyti, ko nepastebėjo arba, laikydami mažai reikšminga, praleido vizitacijos aktų rankraščiais naudojęsi ankstesni tyrinėtojai. O tokių smulkmenų būta, pvz., kad ir bažnyčios bei klebonijos inventoriai ir pan.

Trečia, į aptariamus vizitacijos aktus galima naujai pažvelgti per konfesionalizacijos koncepcijos aspektą, t. y. matyti ne vien tik Bažnyčios, jos struktūrų vystymosi raidą, bet ir stebėti, kaip konfesijos pagrindu buvo mėginta vykdyti visapusišką pavaldinių kontrolę, kaip giliai konfesinės normos buvo įsišaknijusios arba atvirksčiai – paviršutiniškos bendruomenės viešajame ir privačiajame gyvenime, koks glaudus buvo pasaulietinių ir dvasinių institucijų bendradarbiavimas, kiek atgarsio rado gausūs Bažnyčios potvarkiai ir nuostatai atkampioje Prūsijos kunigaikštystės parapijoje.

Galiausiai vientisas vizitacijų aktų tekstas leidžia konstatuoti to meto vizitacijų pobūdį, nuspėti Prūsijos bažnyčios išsikeltus uždavinius, problemas, kurias siekta spręsti, ir negeroves, kurias reikėjo šalinti. Tai iš dalies paaiškina, kodėl vienoms parapijos gyvenimo sritims rodytas ypatingas dėmesys, o kitomis domėtasi tarsi formaliai. Atsiradusi galimybė vizitacijų aktus palyginti su beveik vienu metu priimtais Bažnyčių nuostatais ir vizitacijų instrukcijomis leidžia stebėti, kiek vizitatorius, lankydamas parapijas, vadovavosi ir kiek paisė minėtų instrukcijų. Kita vertus, vadovavimasis tomis instrukcijomis paaiškintų Kuncų parapijos vizitacijos tekstų schematiškumą ir šabloniškumą.

² MAGER, F. Op. cit., S. 120, 136.

³ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai*. Sud. I. LUKŠAITĖ. Klaipėda, 2009, p. 20.

⁴ Plg.: BEZZENBERGER, A. Op. cit., S. 197; MAGER, F. Op. cit., S. 128–129.

⁵ *Wizytacja biskupstwa Sabijskiego z 1569 roku*. Toruń, 2001.

Kuncų parapijos ir 1569 m. vizitacijos ypatumai

Kai 1569 m. vasarą naujai paskirtas vyskupas Joachimas Mörlinas pradėjo Sembos vyskupijos dalies vizitaciją, nuo paskutinės šiose vietose žinomos vizitacijos buvo praėję daugiau kaip 20 metų (paskutinė vizitacija Semboje vyko 1547 m.⁶). 1569 m. buvo vizituotos Sembos apskrities, arba vyskupijos, dviejų – Žuvininkų (vok. *Fischhausen*) ir Žiokų (vok. *Schaaken*) valsčių (tuomet pagal nuo Ordino laikų išlikusią tradiciją jie dar vadinti fogtjomis) 18 parapijų, tarp jų ir Kuncų. Pagal vizitacijos aktus, tuometinei Kuncų parapijai priklausė Šarkuvos, Kuncų, Rasytės, Pilkopos (ji čia vadinama *Neustadt*), Nidos, Karvaičių, Insės, Lūjos ir iki šiol neidentifikuota *Semnicken* gyvenvietės. Pastarieji trys kaimai (Insė, Lūja ir *Semnicken*) buvo įsikūrę ne nerijoje, o rytinėje Kuršių marių pakrantėje. Nida ir Karvaičiai, kaip pažymėta vizitacijoje, priklausė Klaipėdos valsčiui, tačiau bažnytinius mokesčius mokėjo Kuncų parapijai⁷. Lyginant su kitomis Žiokių fogtijos parapijomis, kurios pasižymėjo tam tikru kompaktiškumu, gyvenviečių sutelktumu, Kuncų parapija buvo ne tik išstūsi per visą neriją, bet, svarbiausia, būta kaimų anapus marių. Apie tokią neįprastai plačią parapiją ir iš to kylančius sunkumus kunigo tarnybai akcentavo tuomet parapiją lankęs vyskupas.⁸ Tačiau pats įdomiausias ir bene labiausiai Kuncų parapiją iš aplinkinių parapijų išskyręs buvo faktas, kad tuomet parapijoje būta dviejų bažnyčių – Šarkuvoje bei Kuncuose ir koplyčios Karvaičiuose. Nesiimant analizuoti tokios konstatuotos situacijos priežasčių, nes kitaip, matyt, reikėtų ieškoti sąsajų su Ordino laikais buvusių bažnyčių tinklu⁹, skaičiuoti atstumus, parapijiečių sielas, jų realias galimybes išlaikyti bažnyčias ir dvasininkus, galima tik pažymėti, kad toks atvejis, koks fiksuotas Kuncų parapijoje, yra gana retas. Net fogtijų centrų – Žuvininkų ir Žiokų – parapijose būta po vieną bažnyčią. Tas pats pasakytina ir apie daugelį aplinkinių parapijų. Kitas klausimas: kokios buvo arba kaip atrodė minimos Šarkuvos ir Kuncų bažnyčios? Gal jos mažai skyrėsi nuo gyvenamo trobesio, o gal gyvenamas namas buvo paverstas bažnyčia? Pagal turėtą vidaus inventorių, šias bažnyčias buvo galima laikyti vienomis iš neturtingiausių. Tačiau yra svarbi detalė: abiejų bažnyčių inventoriaus sąrašė yra minima po du bokšto varpus – tai įrodo, kad abi bažnyčios, kaip ir buvo įprasta bažnyčioms, turėjo bokštus-varpines. Kaip atrodė Karvaičių koplyčia, žinių, deja, neteikiama.

Verta pažymėti, kad aptariama vizitacija vykdyta netrukus po to, kai 1568 m. buvo išleisti nauji Bažnyčios nuostatai (*Kirchenordnung*), su kuriais iš esmės baigėsi Prūsijos evangelikų bažnyčios galutinis formavimosi procesas¹⁰. Minėti nuostatai keliems šimtmečiams į ateitį nustatė teologinę doktriną, liturgiją, pagrindines apeigas, Bažnyčios funkcijas, dvasininkų ir parapijiečių pagrindinių santykių principus, dvasinių institucijų materialinio išlaikymo būdus ir kt.¹¹

Tad vienas iš pagrindinių 1569 m. vizitacijos tikslų buvo siekimas paskleisti naujuose bažnytinuose nuostatuose priimtus pasikeitimus ir pagal juos sureguliuoti parapijų gyvenimą.

Kita įdomi detalė, kad minėtų bažnytinių nuostatų vienas iš pagrindinių rengėjų buvo 1569 m. Kuncų parapiją vizitavęs Sembos vyskupas Joachimas Mörlinas. Pastarasis buvo gimęs Wittenberge, kunigavo Göttingene, į Prūsiją atvyko (1567 m.) pakviestas paties Prūsijos kunigaikščio

⁶ HUBATSCH, W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Göttingen, 1968, Bd. 1, S. 46.

⁷ *Vizitacija biskupstwa Sabijskiego z 1569 roku...*, S. 299.

⁸ *Ibid.*, S. 292.

⁹ M. Toeppenas teigia, kad Kuncų ir Šarkuvos bažnyčios buvo dar Ordino laikais (TOEPPEN, M. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858, S. 267). Pasak I. Lukšaitės, Rasytės bažnyčia paminėta 1405–1425 m., Šarkuvoje – 1541 m., Kuncuose – 1550 m. (LUKŠAITĖ, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 116, 168).

¹⁰ HUBATSCH, W. *Op. cit.*, S. 41, 43; LUKŠAITĖ, I. *Op. cit.*, p. 166–167.

¹¹ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų...*, p. 12.

Albrechto. Tad tokios svarbios asmenybės apsilankymas atkampioje Kuncų parapijoje turėjo būti neeilinis įvykis, sukėlęs nemažą stresą ir jaudulį dvasininkui ir parapijiečiams. O nerimauti būta dėl ko, nes, kaip matysime, šioje parapijoje ne viskas buvo tvarkinga.

Žvelgiant vien į Kuncų parapijos vizitacijos aktus, vargiai galėtume pastebėti reikšmingą jų savybę – būtent trafaretiškumą. Tai akivaizdžiai liudija visų aktų kontekstai. Ataskaitos rašytos pagal vieną šabloną, daugeliui dalykų skirtingose parapijose apibūdinti vartojamos kone identiškų sakinių formuluotės. Tokia teksto ir minčių niveliacija mažina vizitacijos, kaip šaltinio, vertę. Tačiau pasitaiko atvejų, ir neretai, kai vizitatoriui tenka ieškoti išraiškingesnių žodžių specifinei susidariusiai padėčiai parapijoje apibūdinti. Kuncų parapija nėra išimtis. Dėl šabloniškų tekstų ir perdėm menko kūrybiškumo vizitatoriaus nereikėtų smerkti, nes vizitacijos tempai ir apimtys buvo sunkiai įsivaizduojami. Nuo balandžio iki liepos mėnesio (Kuncuose lankėsi birželio 5 d.) vyskupas aplankė 18 parapijų ir pateikė daugiau nei tūkstantį lapų siekiančią ataskaitą. Kita vertus, vizitatoriaus darbui gerokai palengvinti Bažnyčios nuostatuose buvo patvirtinti konkretūs klausimai (jų būta per 30)¹², į kuriuos vyskupas turėjo gauti atsakymus vizitacijų metu.

Neadekvačiai patvirtintoms instrukcijoms 1569 m. vizitacijoje išskirtinis dėmesys buvo rodytas bažnyčių ir dvasininkų materialiniam išlaikymui¹³. Tuo tarpu antrame ar trečiame plane buvo palikti (bent jau susidaro toks išpūdis) tokie, regis, svarbūs dalykai kaip detalus parapijiečių pamaldumo ir gyvenimo būdo ištyrimas. Pagrindo susirūpinti parapijų materialiniu aprūpinimu išties būta, nes, kaip rodo ataskaitų aktai, parapijų finansuose vyravo dar didelė netvarka: nemokėti bažnytiniai mokesčiai, aplaidžiai vestos apskaitos, skolos neišieškotos, skolininkai nebaudžiami ir pan. Tokia tendencija buvo ypač būdinga atokioms parapijoms. Kuncų parapija galėtų būti to tinkamiausias pavyzdys.

Bendrą 1569 m. vizitacijos pobūdį ir pagrindinį tikslą, t. y. sutvarkyti bažnyčios ir dvasininkų išlaikymo bei materialinio aprūpinimo klausimus, rodo tokie faktai: didžiojoje ataskaitų dalyje vyrauja vyskupo klausimai, pamokymai, pabarimai, susirūpinimo kupini konstatavimai dėl parapijos materialinių reikalų tvarkymo. Siekiant tvarkos ir finansinio stabilumo, į vizitacijų aktus yra įtraukti platūs mokių parapijiečių sąrašai. Tai padaryta tam, kad, atsižvelgiant į jų statusą ir užsiėmimą, būtų galima išieškoti iš jų mokesčius bažnyčiai. Vizitavimo instrukcijose, kuriomis turėjo vadovautis vyskupas, tuo tarpu pusiausvyra tarp materialių ir dvasinių interesų yra išlaikyta. Galima tik pridurti, kad bažnyčių materialinio išlaikymo klausimas kaip pagrindinis buvo atsidūręs ir anksesnėse vizitacijose, pvz., 1531 m. Natangos srities vizitacijoje. Tuomet vyskupas esą informavęs kunigaikštį, kad daugelio dvasininkų materialinė padėtis nedaug tesiskyrė nuo valstiečių¹⁴. Kuršių nerijoje, žinant jos parapijų vėlesnę raidą, bažnyčių ir dvasininkų materialinės padėties gerinimas nebuvo išspręstas ir kaip viena aktualiausių problemų išliko iki pat XIX a.

Pažymėtina, kad pati tuometinė vizitacija ir vyskupo pasirodymas parapijoje turėjo sukelti tam tikrų materialinių nepatogumų. Mat 1568 m. Bažnyčios nuostatuose buvo nurodyta, kad parapijiečiai vyskupui vizitacijos metu turi parūpinti 8 arklius, jiems šerti per parą duoti tris šėpelius avižų ar kitokio pašaro. Vyskupo, jo tarnų vienos dienos poreikiams, taip pat kelionės atsargoms turėjo skirti 1 toną (100 l) alaus, veršiuką, 15 vištų, tiek pat žuvies, taip pat duonos, sviesto, kiaušinių,

¹² *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Hrsg. E. SEHLING (toliau – SEHLING, E.). Leipzig, 1911, Bd. 4, S. 119–121.

¹³ Šiuo atveju nereikėtų pamiršti, kad 1568 m. kartu su naujai priimtais bažnyčios nuostatais, buvo patvirtinta tvarka (*Apie abiejų – Sembos ir Pamedės – vyskupų Prūsijos kunigaikštystėje rinkimus ir jų pareigas...*), kurioje daug dėmesio skirta dvasininkų išlaikymo, bažnyčių pajamų klausimams (žr.: SEHLING, E. Op. cit., S. 114–115).

¹⁴ *Wizitacja biskupstwa Sabijskiego...*, s. XXV–XXVI.

druskos, daržovių. Nepanaudotas gyvasis inventorius turėjo būti perduotas bažnyčiai.¹⁵ Ar šios įstatymo raidės griežtai buvo laikytasi ir vykdyta 1569 m. Kuršių nerijos parapijos vizitavimo atveju, taip pat kitose parapijose, deja, nėra žinoma.

Bažnyčios tarnautojų pareigų ir jų gyvenimo sąlygų ištyrimas

1569 m. birželio 5 d. į Kuncus atvykęs vyskupas Joachimas Mörlinas, kaip ir priklausė pagal instrukciją, vizitaciją pradėjo egzaminuodamas kunigą. Kunigas Crispinus Libermanas vyskupo buvo apibūdintas kaip *silpnai ir paikai pasirodęs per egzaminavimą, tačiau gryno ir sveiko mokymo*¹⁶. Ištirta, kad jis ištikimai ir uoliai ėjo savo pareigas, parapijiečius gerai mokė maldų ir katekizmo, propagavo gerą gyvenimo būdą, todėl juo ir jo mokymu parapijiečiai buvę patenkinti. Anot vyskupo, kunigą tarnyboje paliko, nes jis pasižadėjo uoliai studijuoti ir skaityti, tvirtinti Šv. Rašto mokymo pagrindus ir taip ugdyti parapijiečius.

Kai kurie tyrinėtojai vyskupą J. Mörliną linkę laikyti per daug atlaidžiu.¹⁷ Tokią išvadą galima priėti ne dėl Kuncų dvasininko, bet veikiau dėl kaimyninių Pobėtų kunigo atvejo. Pranešama, kad Pobėtų kunigas Albertas Willis buvo pasiklydęs dėl Osianderio mokymo, savo blogu gyvenimo būdu ir mokymu kėlęs parapijiečių pasipiktinimą. Klebonijos pastatus, bityną, žemes jis buvo apleidęs; piktnaudžiavo žvejyba, nes žvejojė ne tik savo poreikiams, bet ir siekdamas parduoti, dėl to daug žalos pridaręs tvenkiniui; klebonijoje gamino ir pardavinėjo alų. Vyskupas kunigo iš tarnybos nepašalino, nes tasai viešai nuo sakyklos atsižadėjo savo klaidingo mokymo, nedoro gyvenimo būdo ir *su ašaromis akyse meldė vyskupo atleidimo*, žadėdamas pasitaisyti¹⁸. Kita vertus, ar vyskupas galėjo pasielgti kitaip, jei dvasininkų pasiūla tuomet nebuvo gausi¹⁹.

Kuncų dvasininko pažadas studijuoti ir skaityti negali nesukelti tam tikrų abejonių, nes Kuncų bažnyčios ir klebonijos inventoriuje buvo rastos vos 5 knygos. Lyginant su kitomis parapijomis, Kuncų dvasininko Crispino Libermano „biblioteka“ vis dėlto laikytina neišsiskiriančia. Panašų kiekį knygų turėjo aplinkui dirbę kunigai: Žioių – 6, Rūdavos – 5, Kaimės – 4 knygas. Iš jų išsiskyrė nebent minėtas ir klaidatikyste kaltintas Pobėtų dvasininkas: jo knygų rinkinį sudarė 11 solidžių ir vertingų knygų. Tuo tarpu tarp Kuncų kunigo knygų nebuvo nei viso Šv. Rašto, nei Naujojo Testamento. Apskritai pažymėtinas įdomus faktas, kad beveik visų parapijų dvasininkai buvo ap rūpinti vos prieš pusmetį išleistais (1568 m.) naujais Bažnyčios nuostatais.

Vizitacijoje pažymėta, kad už tarnybą Kuncų dvasininkui buvo mokamas 70 markių metinis atlyginimas. Palyginti su kitomis parapijomis, tai buvo vidutinio dydžio užmokestis. Antai minėtas Pobėtų parapijos kunigas gaudavo 65, Rūdavos – 60, Kaimės – 80, Žioių – 100 markių. Kuncų kunigui dar buvo priskirta žemės, kurios dydžio, deja, vizitatorius, priešingai nei kitose parapijose, negalėjo tiksliai nurodyti. Bažnytiniuose nuostatuose buvo numatyta, kad valdžia dvasininkams tose vietose, kur įmanoma, turi skirti 4 ūbus žemės²⁰. Tad šį neapibrėžtumą Kuncuose iš dalies galėjo lemti specifinės nerijos gamtinės sąlygos, nes vyskupo pažymėta, kad kunigas *turi nedaug dirbamos žemės, pievų ir daržo tiek, kiek šios vietos sąlygos leidžia ir apriboja*²¹.

¹⁵ SEHLING, E. Op. cit., S. 108.

¹⁶ *Wizitacja biskupstwa Sabijskiego...*, s. 286.

¹⁷ *Ibid.*, s. XXIV.

¹⁸ *Ibid.*, s. 190.

¹⁹ LUKŠAITĖ, I. Op. cit., p. 216.

²⁰ SEHLING, E. Op. cit., S. 115.

²¹ *Wizitacja biskupstwa Sabijskiego...*, s. 287.

Nutolusių Nidos ir Karvaičių kaimų gyventojai dvasininkui kasmet turėjo surinkti 30 markių, kad jis galėtų įsigyti ir išlaikyti arklį, kuriuo prireikus galėtų pasinaudoti ir tas gyvenvietes aplankyti. Tačiau, kaip pažymėjo vyskupas, nebuvo vesta jokios apskaitos ir nebuvo galima pasakyti, ar kunigas tuos pinigus gaudavo. Todėl kunigas buvo įpareigotas po šios vizitacijos apsirūpinti geru arkliais, nes, kaip matyti iš klebonijos inventoriaus, turėtas arklys buvo jau 15 metų amžiaus.

Nelengvas gyvenimo ir tarnybos sąlygas papildomai sunkino ir Kuršių nerijos gamtinės sąlygos. Nors apie tai tiesiog ištiesai cituodami 1569 m. vizitacijos ataskaitos tekstą yra rašę tokie tyrinėtojai kaip A. Bezenbergeris ir F. Mageris, kai kurias aplinkybes vis dėlto derėtų priminti. Pirmiausia Kuncų klebonija vizitatoriaus buvo apibūdinta kaip vargana, kurią greitu laiku buvo būtina perkelti į kitą vietą. Nurodytos dvi priežastys: pirma, iš grunto į visus klebonijos kambarius sunkėsi vanduo, todėl čia, pasak vyskupo, negalėjo gyventi ne tik žmonės, bet ir gyvuliai negalėjo būti laikomi. Antra, klebonijos pastatai buvo smėliu tiek užpustyti, kad dalis jų beveik visiškai atsidūrė po smėliu ir jais nebebuvo galima naudotis. Vyskupas siūlė naują kleboniją kuo skubiau statyti kitoje tam tinkamoje vietoje ir griežtai liepė be valdžios leidimo ir žinios nenugriauti senųjų pastatų, bet palikti juos stovėti, kad nuo smėlio pavojaus apsaugotų bažnyčią.²²

Vyskupas J. Mörlinas aiškiai suprato, kad esama situacija Kuncų parapijoje, kai vienam dvasininkui reikėjo aptarnauti tokią plačią teritoriją, yra nenormali. Todėl jau vizitacijos metu pateikė konkrečius siūlymus bei sprendimus, kurie turėjo būti įgyvendinti netolimoje ateityje. Pirmiausia jis išreiškė būtinybę įsteigti daugiau bažnyčių anapus marių, nes tų kaimų gyventojai buvo sunkiausiai pasiekiami, ypač rudenį, kai mariose dažnai siausdavo audros. Pasak vyskupo, bažnyčioms steigti reikėjo politinio valdžios sprendimo, o tai būtų užtrukę, todėl jis pradžioje siūlė kitokią išeitį iš tokios situacijos. Anot jo, šioje parapijoje surenkamų mokesčių užtenka, kad būtų galima Insėje arba Lūjoje priimti kapelioną ar mokytoją. Pastarasis, kai kunigas negali atvykti, sekmadieniais galėtų žmonėms skaityti evangeliją, mokyti katekizmo, o prireikus – teikti sakramentą ir krikštyti. Kiek iš tikro realūs ir pamatuoti buvo tuometinio vyskupo sprendimai, rodo faktas, kad Insė nuo Kuncų parapijos buvo atskirta praėjus dešimtmečiui (1579 m.), o bažnyčia ten pastatyta dar po kelerių metų – 1583 m.²³

Dvasiniams parapijos reikalams gerinti buvo numatyta pakeitimų ir pačiuose Kuncuose: buvo išreikštas poreikis ir čia turėti mokytoją, kuris prireikus irgi galėtų pavaduoti kunigą. Beje, mokytojas Kuncuose tuo metu buvo, tačiau vyskupo jis buvo apibūdintas kaip nedaug teišmanantis.

Kol minėti pakeitimai turėjo būti įgyvendinti, vizitatorius dvasininkui nustatė griežtą parapijai priklausančių kaimų lankymo grafiką. Pirmą sekmadienį kunigas turėjo vykti į Šarkuvą, antrą – pamokslauti Kuncuose, trečią – Karvaičiuose, ten turėjo susirinkti ir kaimiečiai iš Nidos. Kai kunigas dukart minėtas gyvenvietes bus aplankęs, septintą sekmadienį jis turėjo *žmonelius* (vok. *Leuthlein*) anapus marių lankyti. Taip pat pridurta, kad kunigui atvykus į kaimą pamokslauti ar sergančius lankyti bei krikštyti, atsidėkodami parapijiečiai turėjo jį pavalgydinti ir parūpinti pašaro arkliui.²⁴

Iš vizitacijos matyti, kad vyskupas buvo susirūpinęs ne vien kunigu, bet ir jo šeima. Graudebantys vyskupo žodžiai daugiau nei įtikinamai tai įrodo. Pasak jo, jei kunigas mirtų, jo žmona ir vaikai neabejotinai liktų gyventi dideliame skurde, nes *šiais sunkiais laikais ir brangymečiu jis iš savo atlyginimo vargiai pats gali pramisti, todėl nėra vilties, kad jis savo žmonai ir vaikams iš to sutaupyti. Todėl negalima leisti, kad jo žmona su vaikais liktų be aprūpinimo ir, kai bus priversta*

²² Ibid.

²³ TOEPPEN, M. Op. cit., S. 267.

²⁴ *Wizytacja biskupstwa Sabijskiego...*, s. 293.

*išsikraustyti iš klebonijos, atsidurtų kaimo gatvėje*²⁵. Vyskupas ragino bažnyčios vyresniuosius pagalvoti, kaip susitelkusi visa parapija kurioje nors tinkamoje vietoje galėtų nupirkti arba pastatyti kunigo našlėms skirtą namą (vok. *Heuslein*). Ši kunigo našlių išlaikymo problema nebuvo susijusi vien su Kuncų parapija. Galima teigti, kad tai buvo visos vyskupijos ar apskritai visos Prūsijos bažnyčios neišspręsta problema, kurią, regis, tuo metu norėta pradėti spręsti. Mat tokie tekstai kaip Kuncų atveju buvo žodis žodinė atkartoti visų parapijų vizitavimo aktuose.

Ypatingo dėmesio ir bene daugiausia priekaištų iš vyskupo vizitacijos metu sulaukė Kuncų bažnyčios vyresnieji. Pirmiausia, vyskupo žodžiais tariant, šios bažnyčios didžiausia nelaimė ir bėda yra ta, kad bažnyčios vyresnieji visiškai prastai ir išskirtinai nestropiai atliko savo pareigas. Esą bažnyčios vyresnieji, prastai rinkdami ir apskaitydami dešimtinės mokesčių, pridarė bažnyčiai daug žalos. Todėl vyskupas buvo priverstas juos nubausti derama pinigine bauda ir vietoj jų išrinkti naujus, kurie tvarkingai vestų bažnyčios kasos knygas ir negalėtų pasiteisinti neišmanymu. Naujai išrinktiems bažnyčios vyresniesiems buvo išaiškintos jų pagrindinės pareigos, būtent tvarkingai ir uoliai vesti bažnyčios kasos knyga, registruoti pajamas ir išlaidas, sudaryti tikslus mokių parapijiečių sąrašus, sekti, kaip surenkami mokesčiai, bausti skolininkus ir kt. Su didžiausiu atsakingumu jiems buvo pavesta sekti, kad parapijiečiai laiku mokėtų mokesčius. Atsisakantiems ir prieštaraujantiems jie turėjo teisę skirti pinigines pabaudas. O jei tai nepaveiktų, buvo galima kreiptis į landfogtą, kuris tinkamomis egzekucijos priemonėmis tikrai išmokytų paklusnumo.

Parapijos materialinis aprūpinimas

Mokėti mokesčius, o tuo labiau patekti į dešimtinės registrą, vengė ne vien ūkį ar amatą turėję parapijiečiai. Regis, nemažų problemų Kuncų parapijoje kilo dėl samdinių ir tarnų (šeimynykščių) apgaudinėjimų. Vizitatorius pažymėjo, kad samdiniai, gyvendami pas žvejus, dažnai žvejodavo kartu su šeiminku, todėl, jei tikrieji šeiminkai valdžiai moka mokesčių, tai ir jiems privalu mokėti dešimtinę – tik perpus mažesnę. Tarnai, kurie bus rasti apgaudinėjantys, turėjo būti bažnyčios naudai nubausti pinigine bauda arba kūno bausme. Todėl bažnyčios vyresniesiems liepta ištikimai ir uoliai stebėti, kiek ūkyje ar kaime yra tarnų ir samdinių, pas ką ir kokiam darbui jie yra priimti. Tokia tvarka ir teisingumas, pasak vyskupo, turėjo vieną tikslą, – kad parapijoje būtų išlaikytas pamaldus ir išsilavinęs kunigas, mokytojas, derami bažnytiniai pastatai.

Iš viso bažnytinių mokesčių Kuncų parapijoje buvo surenkama 122 markės, ir tai tuo metu buvo galima laikyti vidutiniu dydžiu. Antai Žiokuose bendra surinktų mokesčių suma buvo 182, Pobėtuose – 119, Kaimėje – 134 markės.²⁶ Tiesa, Kuncai išsiskyrė tuo, kad turėjo vieną didžiausių vyskupijoje skolininkų. Buvęs Rasytės burggrafas Urbanas May parapijai buvo skolingas 275 markes, maždaug dukart tiek, kiek kasmet per visą parapiją buvo surenkama. Jo skolos pradėjo augti nuo tada, kai 1556 m. nusipirko Kuncų smuklę, kurios ankstesnis savininkas bažnyčiai buvo skolingas 112 markių. Buvęs burggrafas, perėmęs smuklę, perėmė ir skolą, kurios per 13 metų nemo-kėjo, todėl ji su palūkanomis priaugo iki minėtos sumos. Skolininkas buvo vizitatoriaus įpareigotas skolą sumokėti per vienerius metus.

²⁵ Ibid., s. 288.

²⁶ Ibid., s. 200–216, 317–333, 363–375.

Parapijiečiai

Bene mažiausiai dėmesio vizitacijoje skirta parapijiečiams. Jiems apibūdinti vyskupas pasi-tenkino vos viena siaura pastraipa. Pranešta, kad parapijoje buvo žmonių, kurie nemokėjo maldų ir nedorai gyveno. Rekomendacijos problemai išspręsti irgi buvo labai formalios: liepta kunigui parapijiečius uoliai mokyti ir jiems pamokslauti, raginti atsisakyti pikto gyvenimo būdo. Nepasiduodančius dvasininko raginimams liepta perduoti landfogtui, kuris egzekucinėmis priemonėmis žinos, kaip visą jų nepaklusnumą išgyvendinti. Kaip sunkiai krikščioniškos normos skverbėsi šioje parapijoje, labai vaizdžiai parodo maždaug po pusantro šimto metų, 1732 m., nuskambėjęs vizitatoriaus teiginys apie Šarkuvos kaimiečius: *visiška pagonybė viduryje krikščionybės. Visą vasarą vyrai su žmonėmis ir vaikais būna mariose ir apie jokią bažnyčią negalvoja*²⁷.

Kitų parapijų fone Kuncų parapiją galima išskirti dėl to, kad čia neminimas vadinamasis *tolkas*, t. y. vertėjas. Tuo metu daugumoje parapijų būta daug parapijiečių, nemokėjusių vokiečių kalbos, taip pat daug kunigų, nemokėjusių prūsiškai, lietuviškai. Todėl beveik visose parapijose buvo laikomi vertėjai, kurie pamaldų metu versdavo kunigo pamokslus. Kaip minėta, Kuncų parapijoje tokio vertėjo nebuvo. Čia, regis, galimos įvairios interpretacijos. Pagal vieną iš jų, kunigas Crispinus Libermanas turėjo mokėti vokiškai, kuršiškai ir lietuviškai.²⁸

Vizitacijų ataskaitoje yra labai išsamus Kuncų parapijiečių sąrašas, turėjęs padėti įvesti tvarką mokesčių surinkimo srityje. Šiame sąrašė atsiskleidžia gyventojų skaičius, asmenvardžiai, užsiėmimas. Visa tai, suprantama, atveria puikias galimybes socialiniams, ekonominiams, kalbiniams-etniniams tyrimams. Tačiau nesigilinant į tai galima tik priminti, kad remdamasis šiais sąrašais, būtent asmenvardžiais, A. Bezenbergeris 45 pavardes priskyrė vokiškoms ir 58 – nevokiškoms, t. y. lietuviškoms, latviškoms, prūsiškoms.²⁹

Dar vieną vizitatoriaus priekaištą, mestą Kuncų parapijiečiams, galima išvelgti apibūdinant kapinių būklę. Šis priekaištas, regis, gali būti taikomas visoms vizituotoms parapijoms, nes tai, kas pasakoma apie Kuncų kapines, beveik žodis žodin atkartojama kitų parapijų vizitacijose. Pranešama, kad po visas Kuncų kapines mėtosi žmonių kaulai, kurie buvo iškasti laidojant naujai mirusiuosius. Ir nors kapinėse yra įrengta vieta ir pastatas tokiems kaulams laikyti, tačiau niekas deramai nesistengia tuos kaulus surinkti ir į jiems skirtą vietą sudėti. Vis dėlto dėl kapinių Kuncai turi vieną išskirtinumą. Nurodoma, kad šios kapinės yra pustomos smėlio, o iš apačios kykla vanduo, ir todėl nebegalima čia deramai laidoti mirusiųjų. Bažnyčios vyresniesiems ir kunigui primygtinai rekomenduota pagalvoti apie kitą kapinėms tinkamą vietą.

Galiausiai galima trumpai apžvelgti Kuncų ir Šarkuvos bažnyčių bei klebonijos inventorius. Lyginant su aplinkinėmis parapijomis Kuncų parapija gali būti laikoma viena iš neturtingiausių. Iš bažnytinių reikmenų neturėta visų būtinausių, kurių reikėjo pamaldoms laikyti ir kitoms apeigoms atlikti. Pvz., nebuvo krikštui skirto indo, smilkytuvo. Visas bažnyčios turtas buvo kelios taurės, paklotai ir užtiesalai, seni apeiginiai drabužiai. Vertingiausia laikytina sidabrinė paaukuota taurė su patena. Įdomi detalė, kad vieną taurių testamentu buvo užrašiusi didžiojo skolininko Urbano May žmona. Iš gyvojo inventoriaus buvo jau minėtas senas kuinas ir keturios karvės. Tuo tarpu aplinkinių parapijų klebonijų inventorius buvo nepalyginamai gausesnis, netgi namų apyvokos daiktais, ūkiu įrankiais (Kuncuose tokie neminimi). Pvz., Kaimėje nurodytos kunigo sukauptos maisto atsargos, paminėti du vežimai, plūgas, kirvis, grąžtas, semtuvus žuvims ir pan.

²⁷ MAGER, F. Op. cit., S. 226.

²⁸ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 286.

²⁹ BEZZENBERGER, A. Op. cit., S. 259.

Išvados

Apibendrinant galima konstatuoti, kad 1569 m. Kuncų vizitacija yra pirmasis platus naratyvas apie Kuršių neriją, teikiantis daug patikimų duomenų apie parapijos vidinį gyvenimą: konfesinių normų įsitvirtinimo kasdienybėje mastą, bažnyčios tarnų išsilavinimo kokybę, parapijiečių indoktrinacijos lygį, parapijos materialinę padėtį ir kt.

Išryškinti Kuncų parapijos išskirtinumas kitų vizituotų parapijų atžvilgiu buvo nedideli. Juos daugiausia nulėmė nepalanki parapijos geografinė padėtis, gamtinės aplinkybės.

Vizitacijų metu rodytas išskirtinis dėmesys parapijos materialinės padėties sutvarkymui liudija pastangas vizituotose parapijose įtvirtinti naują bažnyčių materialinio aprūpinimo būdą, nustatytą 1525–1568 m. teisiniais dokumentais. Visa tai liudija pradėtą naują krašto bažnyčių ir parapijų formavimo procesą.

Iš vizitacijos galima spręsti apie tam tikras konfesionalizacijos užuomazgas parapijoje. Pirmiausia pats vizitacijų vykdymas laikytinas vienu iš svarbesnių besireiškiančios konfesionalizacijos segmentų. Kunigo asmens ir jo atliekamos tarnybos kokybinis ištyrimas, parapijiečių kontrolė, pasireiškusi per bažnytinių mokesčių sąrašus, pasaulietinės valdžios, šiuo atveju landfogto, įtraukimas į konfesinių problemų sprendimą, naudojantis jo statusu ir įgaliojimais, yra traktuotini kaip reikšmingi beprasidedančio konfesionalizacijos proceso požymiai.

Vizitacijos duomenys taip pat leidžia daryti tam tikras prielaidas apie to meto Kuršių nerijos etninę, socialinę, ekonominę padėtį.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

BEZZENBERGER, Adalbert. *Kurische Nehrung und ihre Bewohner*. Stuttgart, 1889.

FORSTREUTER, Kurt. *Wirkungen des Preussenlandes*. Köln-Berlin, 1981.

HUBATSCH, Walther. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Göttingen, 1968, Bd. 1.

Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai. Sud. I. LUKŠAITĖ. Klaipėda, 2009.

LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999.

MAGER, Franz. *Die Landschaftsentwicklung der Kurischen Nehrung*. Königsberg, 1938.

TOEPPEN, Max. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858.

Wizitacja biskupstwa Sabijskiego z 1569 roku. Toruń, 2001.

KUNCAI PARISH: THE DATA OF CHURCH VISITATION OF 1569

Darius Barasa

Klaipėda University, Lithuania

Summary

Kuncais visitation of 1569 is the first broad narrative about the Curonian Spit that provides reliable data about the life in the parish: the scale of rooting of confessional standards in everyday life, the quality of clergymen's education, the level of parishioners' indoctrination, the financial situation of the parish, etc. In 2001, thanks to the collaboration of German and Polish historians, Acts of Visitations of 18 parishes of Samba diocese, including Kuncai, were published. The publication provides a basis for comparison to establish whether the parish of Kuncai was in some way exclu-

sive, how it was exclusive, and what it looked like in the context of neighbouring parishes. The visitation acts in question are looked at through the prism of the conception of confessionalization, i.e. an attempt is made to see not merely the evolution of the church and its structures, but also to observe how, on the basis of the confession, a total control of the subordinates was attempted to introduce, how deeply the confessional standards were rooted, or, on the contrary, were merely superficial in the public and private life of the community, how close the collaboration between the secular and the church institutions was, and how numerous church ordinances and provisions were reflected in a remote parish of the Duchy of Prussia. The texts of visitation acts enable one to establish the character of visitations of the time, to guess the objectives set by the Prussian Church for itself, the problems sought to address, and the maladies sought to remove. All that partly accounts for the fact why some areas of the parish life were paid particular attention, and some were looked at as if in a formal way. The provided opportunity to compare visitation acts with almost simultaneously approved Church provisions and visitation instructions enables to establish how much the visitor of the parishes was guided by, and kept in mind, the said instructions.

The visitation report disclosed the difficulties and inconveniences caused by geographical and natural conditions which were attempted to deal with and to fight against. Exclusive attention to the financial situation of the parish witnesses the efforts to establish a new way of financial provision of churches established by legal documents of 1525-1568. All that demonstrates the start of a new church and parish formation process in the region.

The visitation prompts the beginning of confessionalization in the parish. To start with, the very fact of visitation is to be considered one of more significant segments of confessionalization manifestations. A qualitative analysis of the priest's personality and his service, control of parishioners expressed through the lists of church fees, involvement of secular authorities, in our case, of Landvogts, due to their status and authorizations are to be considered as significant symptoms of the starting process of confessionalization.

The data of visitations also lead to certain assumptions about the ethnic, social, and economic situation of the Curonian Spit at the time.